

GEORGE PANU. RADICALISMUL DEMOCRAT - LIBERAL SAU ARGUMENT DIN VEACUL TRECUT PENTRU EȘECUL LIBERALISMULUI ÎN VEACUL AL XX - LEA: FASCISMUL ȘI COMUNISMUL

GEORGE VIOREANU

Un bust în Cișmigiu. Pe o alee din Cișmigiu, loc liniștit, departe de vârtoarea străzii, se poate zări chipul în bronz al lui George Panu¹. Sculptorul l-a înfățișat într-un gest simbolic: cu mâna stângă ține marginea hainei, iar cu dreapta zvrâle semințe trecătorilor. Este gestul unui om al condeiului, al cuvântului tipărit zilnic, nimic exagerat pentru cel ce a fost considerat cel mai mare ziarist al timpurilor moderne din România², pentru un obișnuit al dezbaterilor în parlament, la întruniri publice, sau ca avocat. Sunt domeniile în care s-a ilustrat și în care a enunțat idei care au atras atenția contemporanilor. De altfel, pe soclul monumentului, se află înscrisul: GEORGE PANU, 1848-1910, SEMĂNĂTORUL DE IDEI, ZIARIST, OM POLITIC.

Ni se înfățișează un George Panu din anii maturității, o figură expresivă, cu frunte înaltă, brăzdată de cute adânci, orizontale, cu ovalul feței încadrat de o barbă rară, tunsă scurt, cu ochii ce privesc undeva în zare, cu sprâncenele ridicate “a întrebare”...

Trecătorul mai puțin avizat se întreabă desigur, care i-au fost meritele? Vom încerca să dăm un răspuns, într-o problemă care mai suscită interes, deși au apărut câteva studii despre viața și opera lui. Mai întâi, persistă întrebarea: unde se situează George Panu între personalitățile vieții noastre politice și culturale? Dacă luăm în discuție realizarea în planul vieții publice, în acest caz, Panu se situează în rândul celor lipsiți de șansa reușitei. Nu a fost decât senator și deputat, iar alte funcții de stat importante nu a deținut. Aceasta este însă, o abordare limitată. Activitatea lui este mult mai complexă. Înainte de a fi un politician în sensul strict al cuvântului, Panu a fost un ideolog. Iar aici se impune o precizare. Nu credem că este corect să-l numim ideolog al radicalismului, cum încearcă să ne convingă autorul celei mai recente lucrări (1987)³. Mai aproape de realitate, ar fi să-l numim un ideolog al unui liberalism radical, așa cum se profila acest curent la sfârșitul veacului trecut. Deosebirea este necesară și esențială. Panu propune o radicalizare a liberalismului sau chiar o revenire la ideile adevărate ale liberalismului inițial, cel pașoptist, în parte uitat sau părăsit conjunctural de liberalii vremii lui. Panu nu propune o doctrină radicală pur și simplu, ci una liberal-radicală

¹ Monumentul a fost inaugurat la 24 aprilie 1914, sub auspiciile ziarului “Adevărul”, prin contribuție publică, la inițiativa lui Constantin Mille (“Adevărul”, 23, 24, 25 aprilie 1914).

² C. Mille, art. *Letopiseși*, “Adevărul”, 16 noiembrie 1910.

³ Corneliu Mateescu, *G. Panu și radicalismul românesc la sfârșitul secolului al XIX-lea*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1987.

adevărată și adecvată reformelor sociale în pas cu cerințele timpului. O doctrină radicală sau un radicalism nu înseamnă mai nimic fără precizarea orientării strict liberale, pentru simpla constatare că, oricare partid, indiferent de nuanța politică, poate fi, la un moment dat, radical prin acțiunea pe care o duce. Vom reveni asupra acestui punct de vedere cu o analiză mai nuanțată.

Pentru început, dorim doar să clarificăm terminologia, să o definim pentru a înlătura confuziile. Ceea ce îndeobște se numește radicalism, în cazul lui George Panu, este un liberalism radical, ale cărei origini le aflăm în ideologia revoluției de la 1848, așa cum se desemna aceasta prin câteva prevederi programatice înaintate, inspirate din ideologia revoluției franceze, în principal în formă și mai puțin în fond⁴.

Panu nu a făcut decât să revină la unele dintre aceste prevederi programatice în parte uitate, cum spuneam, învinuindu-i pe liberalii vremii sale de moderație, de părăsirea unor idealuri inițiale, la care el mai adaugă și alte chestiuni, cu un conținut înaintat în domeniul social, economic și politic, fără a depăși liberalismul burghez. În această privință, unele apropieri de programul socialiștilor nu schimbă natura liberalismului său⁵. În acest sens, C. Dobrogeanu-Gherea face distincția necesară. "Dacă radicalismul se va lăți, cu atâta va ceda din programul de azi, cu atâta se va burghezi"⁶.

Revenind la aceste aspecte ale activității lui G. Panu, se cuvine să amintim angajarea sa în mișcarea liberală, poziția adoptată față de principalele curente culturale: junimism, sămănătorism, poporanism și simbolism. Panu a fost un membru de seamă al cunoscutei societăți culturale "Junimea" din Iași, unde s-a afirmat ca istoric, în mod special. "Junimii" îi dedică o operă monumentală cu caracter memorialistic, dar în care face și primele judecăți de valoare asupra importanței junismului cultural și politic în viața societății noastre⁷.

În ceea ce privește celelalte curente culturale, Panu le-a analizat și intenționa să dea chiar o istorie a mișcării literare moderne, dar nu a apucat decât să publice câteva fragmente în revista sa "Săptămâna", deși strânsese documentația necesară. Prin câteva articole, el a atras atenția asupra unor aspecte privind sămănătorismul, poporanismul și simbolismul. Dacă mai adăugăm și articolele sale de critică literară, teatru, operă, muzică, se conturează un G. Panu literat, în orice caz, preocupat de fenomenul cultural românesc, în general. Cum această latură a vieții și activității lui G. Panu a fost aproape ignorată, am încercat să o pun în evidență pentru a contura atât omul politic, cât și ideologul sau literatul sau, poate mai corect, literatorul George Panu.

Și mai puțin cunoscută este activitatea didactică. A intrat de tânăr în învățământ, mai întâi ca profesor de franceză, la Gimnaziul "Alexandru cel Bun" din Iași, în urma unui concurs, apoi ca profesor de istorie, la același gimnaziu, devenind, prin mijlocirea

⁴ E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, Editura științifică București, 1972, p. 162.

⁵ C. Dobrogeanu-Gherea, art. *Socialism și radicalism*, "Contemporanul", nr. 12, noiembrie-decembrie 1888, p. 547-559.

⁶ *Idem*, p. 558.

⁷ George Panu, *Amintiri de la "Junimea" din Iași*, Editura Minerva, București, vol. I. II.

lui Titu Maiorescu, titular. O perioadă destul de mare, într-o primă fază, din 1869 până în 1875, iar după revenirea de la studii din străinătate, își reia catedra de istorie, din 1879 până în 1881. Sunt ani mulți, închinăți școlii, care surprind pentru că ni se dezvăluie omul și dascălul, care a lăsat impresii elogioase printre foștii săi elevi. În învățământ a luat primele legături cu viața politică și culturală pe care mediul profesoral, al “belferimii”, cum îi plăcea chiar lui să-l numească, i l-a prilejuit⁸.

Ca avocat, Panu și-a luat doctoratul în științe juridice la Bruxelles, a pledat în câteva procese răsunătoare, pentru a nu aminti decât procesul primăriei București cu Societatea de construcții pentru captarea și aducerea apei de la Cotroceni în capitală, apărând interesele primăriei (1895), apoi procesul Caragiale - Caion, firește în calitate de apărător al marelui dramaturg (1902) și, mai ales, în “afacerea” Hallier, ca apărător al intereselor statului român (1901). S-a impus printre marile nume ale baroului românesc, dar și această latură a vieții sale este aproape necunoscută.

Activitatea politică nu se poate disocia, cel puțin în cazul lui G. Panu, de cea de ziarist. Într-o viață închinată presei, Panu a abordat, în primul rând, fenomenul politic, susținând dezbateri pe diverse teme, propunând soluții. Neîndoielnic, era un ziarist cu har. În articolele sale (el a adus în presa noastră, spun contemporanii, editorialul⁹), indiferent de natura lor, găsim totdeauna idei îndrăznețe, o argumentație bogată, o logică strânsă, greu de combătut, ceea ce îl determină chiar pe Titu Maiorescu, foarte reținut în aprecieri, să-l considere “ziarist de incontestabil talent”¹⁰. Altminteri, ziaristul era mereu pus pe harță polemică, devenea sarcastic, mânua cu ușurință arma pamfletului, domeniu în care unii l-au considerat un precursor la lui Tudor Arghezi. Nu este deloc surprinzător, că și-a făcut mulți adversari.

Se cuvine să amintim, în treacăt, publicațiile scoase de Panu, sau pe cele mai importante la care a colaborat. Debutează în presa fracționiștilor liberali din Iași, cu câteva articole antijunimiste, în una din “ciupercile gazete”, foi menite a avea o viață efemeră. Mai cunoscută, se pare, a fost “Patria” condusă de A.D. Holban. Despre aceste articole, timide și fără o bază serioasă de argumentare, fără o pregătire adecvată, deci modeste, Panu se cam face că nu își amintește bine pe unde le-a publicat. Câteva scrisori inedite, deși nu toate sunt datate, aflate în Arhiva din Iași, vin să facă oarecare lumină asupra acestui debut, pe care le vom analiza la locul potrivit și pe baza cărora vom suplini “amnezia” subită la care recurge Panu, bănuim, pentru că nu prea are cu ce se mândri¹¹.

Urmează debutul ca istoric, cu câteva studii, de această dată de pe poziții junimiste, maioresciene, cu ceva amendamente și idei personale, apreciate laconic de însuși mentorul “Junimii” și publicate în “Convorbiri literare”, în anii 1872-1874.

⁸ Arhivele Naționale din Iași, fond Gimnaziul “Alexandru cel Bun”, fond Comitetul de inspecțiune școlară, fond Facultatea de litere și filozofie, Universitatea din Iași.

⁹ N. Iorga, *Istoria presei românești. De la primele începuturi până la 1916*, București, 1922, p. 147-148.

¹⁰ Titu Maiorescu, *Istoria contemporană a României (1866-1890)*, București, 1925, p. 395.

¹¹ Arhivele Naționale Iași, Documente, pachet 626, f. 83.

Acestea i-au deschis perspectiva continuării studiilor în străinătate, fiind susținut de Titu Maiorescu, mai ales că școala istorică a lui Hașdeu, cu care Panu intrase în polemică, nu putea fi atât de ușor de combătut. Maiorescu, ca ministru al Instrucțiunii publice, îi oferă o bursă pentru continuarea studiilor la Paris. Și în această privință suntem în măsură să oferim date noi, mai puțin cunoscute.

Prima publicație scoasă de Panu a fost “Liberalul”, începând din 1880, după ce se hotărâse să intre în viața politică, alături de liberali. Apariția “Liberalului” la Iași, cu bani trimiși de Vasile Conta, ministru al Instrucțiunii publice în guvernul I.C. Brătianu, a declanșat un veritabil scandal, în care au fost implicați Panu, Conta și Eminescu, la acea dată, redactor-șef la oficiosul conservator “Timpul”.

Evoluând alături de gruparea disidentă a liberalilor radicali ai lui C.A. Rosetti, Panu va face să apară, din 1884, ziarul “Lupta”, cu un titlu semnificativ, se definea ca luptător pentru adevăratele idealuri ale liberalismului, iar subtitlul nu lăsa nici-o îndoială asupra noilor sale convingeri: “ziar liberal opoziționist”. A apărut mai întâi la Iași¹², iar după doi ani îl va permuta la București.

În articolul program din 23 noiembrie 1886 se prezentau liniile directoare ale grupării radicale pe care intenționa să o constituie în jurul “Luptei”, de această dată, tot cu referire la acele formulări insuficient de clare din programul liberalismului practicat de guvern. Din 1888, “Lupta” devine “Organ al Partidului democrat radical”, menținând acest subtitlu până în 1895. Cam din această perioadă încep pertractările dintre democrații liberali și P. Conservator. Panu va face să apară un nou ziar, l-am numi de tranziție, “Ziua”¹³, care va avea o existență de numai vreo patru luni, în 1896, subintitulat tot “Organ al Partidului democrat radical”, ceea ce dovedește că partidul încă exista în acel an, deși conținutul articolelor publicate aici era departe de vechiul angajament politic al “Luptei”¹⁴.

Cert este faptul că, prin aprilie 1896, cluburile democrat-radicale, cel din Iași mai ales, dădeau toată libertatea de acțiune lui G. Panu, pentru a trata fuziunea cu Partidul Conservator. După informațiile din presă, dar și din relatarea lui Titu Maiorescu, tratativele s-au definitivat abia în primăvara anului 1897, martie, când Panu este cooptat în Comitetul Executiv al Partidului Conservator¹⁵.

Există suficiente argumente (Take Ionescu a fost cel care a purtat tratativele cu Panu), pentru a opta, în ceea ce privește elucidarea problemei trecerii democrațiilor radicali la conservatori, pentru perioada cuprinsă între mai 1896, începerea tratativelor și martie 1897, definitivarea acestora. De altfel, în acest interval, G. Panu scrie în ziarul conservatorului Nicu Filipescu, “Epoca”, ce-i drept, un număr redus de articole. Cam în aceeași perioadă participă la acțiunile conservatorilor aflați în opoziție, conduce un cerc

¹² Primul număr apărea la 19 iulie 1884, iar G. Panu era “director politic”.

¹³ “Ziua”, nr. 1, 11 ianuarie 1896. În noul organ democrat radical au publicat cei mai de seamă “radicali”: I. L. Caragiale, Constantin Iancu și Anton Bacalbașa, etc.

¹⁴ Ibidem, nr. 42, 1 martie 1896.

¹⁵ Titu Maiorescu, *op.cit.*, p. 395.

de studii inițiat de el, o intenție salutară, dar care, printre vlăstarele de boieri, nu avea nici-o șansă. În orice caz, este o dovadă că abia în 1897, G. Panu se încadrează efectiv în noul partid. Deci, cronologia stabilită de Titu Maiorescu, poate fi acceptată.

În partidul conservator G. Panu s-a lovit ca de o stâncă de imobilismul ce domnea aici. Partidul marilor proprietari funciari l-a tratat ca pe un indezirabil, dacă nu chiar “disident periculos”, de care voiau să scape cât mai repede, deși se vorbea de “triada Take Ionescu, Nicu Filipescu, George Panu” menită să scoată din amorțire ideologică partidul. Chiar din 1899, când conservatorii revin la putere, Panu nu este acceptat în guvern, motivele fiind, așa cum se va vedea, dintre cele mai diverse, inclusiv opoziția regelui. “Radicalii”, pentru că ei continuau să facă un grup aparte în Parlament, chiar dacă fuzionaseră cu conservatorii, au făcut o adevărată opoziție față de noi companioni politici, susținându-și “șeful”. Ruptura celor ce nu erau primiți decât pe “ușa servitorilor”, cum se exprimă cu rezonanță C. Bacalbașa¹⁶, s-a produs oficial, abia în 1901, când votul foștilor democrați radicali a fost hotărâtor pentru căderea guvernului condus de P. P. Carp.

Din păcate, grupul radical nu mai era unitar. O parte, în frunte cu ieșeanul Alexandru Bădărău, a rămas în Partidul Conservator, mai exact în anturajul lui Take Ionescu, motiv pentru care acesta va fi, de acum înainte, ținta celor mai aspre atacuri și ironii din partea lui Panu. Alt grup, mai restrâns, condus de Ion Bacalbașa și Cincinat Pavelescu, se hotărăște să reia activitatea de pe vechile poziții democrat-radicală și înființează, în mai 1901, ziarul “Cronica”, cotidian cu apariție neîntreruptă până în 1907.

Încă din primul număr, ei se defineau continuatori ai ideilor lui George Panu, pe care îl recunoșteau drept “șef” și îi propuneau direcția noii publicații. Într-un număr următor, apăsarea și o scrisoare de răspuns din partea lui Panu, în care se dădeau oarece direcții de acțiune, dar, în chip surprinzător, el respingea propunerea. Vom vedea că Panu avea alte planuri. Cu toate acestea, grupul de la “Cronica” îi rămâne recunoscător și îi publică articolele. Ion Bacalbașa îi face și un portret elogios, însoțit de o fotografie ce ne înfățișează un G. Panu mai tânăr, altul decât cel îndeobște cunoscut¹⁷.

Ce urmărirea Panu după ieșirea din Partidul Conservator? După ce s-a autodefinit printr-o formulă foarte adecvată noii sale poziții politice, “un Robinson politic”¹⁸, deci un independent, scoate revista “Săptămâna”, la 2 noiembrie 1901, în care precizează: “... simțesc necesitatea de a avea un organ ca să-mi exprim părerile mele”¹⁹. La început, revista caracterizată, “noua ispravă a lui Panu”, apărea o dată pe săptămână, în format mic (A4), de numai 12 pagini, dar să nu omitem faptul că Panu o scria în întregime, refuzând orice ofertă de colaborare. Din 1906, revista apărea de două ori pe săptămână și și-a câștigat un public al ei care era interesat să afle ce mai spunea G. Panu. Acesta aborda cele mai diverse domenii: analiza vieții politice interne și externe, mișcarea

¹⁶ “Panu a răsărit cu *Lupta* și a apus cu *Ziua*”. (Voința Națională, 28 noiembrie 1896).

¹⁷ Ion Bacalbașa, art. *George Panu*, “Cronica”, 11 mai 1901.

¹⁸ Dezbaterile Adunării Deputaților (în continuare D.A.D.), ședința din 25 aprilie 1901, p. 14.

¹⁹ “Săptămâna”, 2 noiembrie 1901.

culturală, recenzii, cronici de teatru, de muzică, susținea polemici în stilul său, incisiv, pamfletar. Revista a apărut fără întrerupere până în 1910, cu doar puțin timp înainte ca Panu să se stingă din Viață (6 noiembrie 1910). Paginile revistei nu mai arătau un Panu tumultuos, așa cum îl cunoșteam din “Lupta”, dar articolele sale nu erau lipsite de interes și chiar incisivitate polemică, un anume simț al realității, trăsături ale unei depline maturități intelectuale.

Linia de independență politică promisă la apariția “Săptămânii” a fost cel mai adesea “binevoitoare” față de liberali și de-a dreptul pornită față de conservatori, în special față de Take Ionescu, pentru ca din 1907, să treacă, fără rezervă, în tabăra liberalilor unde va rămâne până la sfârșitul zilelor²⁰.

Revenim la un aspect esențial pentru înțelegerea vieții și activității lui George Panu, în ce măsură a fost om politic în sensul strict al cuvântului? Desigur, un om care enunță idei politice și care încearcă să le transpună în viață, prin înființarea unui partid, prin activitatea din Parlament, poate fi considerat un om politic. La prima impresie, așa se pare că stau lucrurile și în cazul lui Panu. Numai că, o confesiune făcută în Senat de însuși Panu, în aprilie 1898, pe când se găsea în tabăra conservatorilor, răspunzând liderului liberal, D.A. Sturdza, vine să facă oarecare lumină în această problemă. G. Panu este învinuit de treceri surprinzătoare, “salto mortale”, dintr-un partid în altul. Ca atare, răspunde: “pentru că eu cred că am făcut operă bună în țara asta. Am aruncat în public idei și credințe care îi scăpau din vedere în luptele dintre partide,... am lărgit orizontul discuțiilor și al cestiunilor politice. Am introdus, pe cât am putut, cestiunile economice și sociale în discuția publică generală, arătând că politica nu este o cestie de orizonturi înguste, că aiurea alte cestiuni și alte probleme se agită pe lângă acelea de toate zilele. Am căutat să complinesc lipsa de cunoștințe indispensabile pentru grosul publicului, oricărui partid ar aparține cineva. Făcând astfel, am făcut operă generală, am agitat cestiuni care sunt interesante de știut și de studiat și pentru conservatori și pentru liberali, și pentru cei care le aprobă și pentru cei care nu le aprobă. Aceasta nu era politică militantă; în tot cazul, nu era politică de partid, căci radicalii nu au fost un partid, ci un grup de oameni legați prin idei teoretice (subl. a.). În fond, nu am renunțat decât la modalitatea cum să fie puse în practică ideile. Ar fi o renegare dacă aş fi renunțat la ideea de progres, idee care călăuzea întregul meu sistem politic. Or, la ideea de progres n-am renunțat...”²¹.

Adică Panu face o afirmație care descumpănește, dar care, analizată cu mult discernământ, ne poate duce la concluzia că el nu s-a considerat un politician, un militant al politicii de partid, deși nu se poate spune că nu a încercat, ci un *ideolog* (subl. A.), un om politic care nu a strălucit pe “terenul practic”, pentru care, se pare, i-au lipsit calitățile, ci prin “forța cuvântului”. Această distincție o subliniază și E.

²⁰ George Panu a mai colaborat sporadic și la alte publicații: “Radicalul” (1888, Iași), “Moldova” (1901, Iași), “Părerea”, 1904 Iași).

²¹ Dezbaterile Senatului (în continuare D.S.), ședința din 30 aprilie 1898, p.752.

Lovinescu atunci când se referă la C.A. Rosetti, un alt liberal radical²², în preajma căruia George Panu s-a aflat o vreme, ale cărui idei le-a îmbrățișat și le-a continuat cam în aceeași direcție, cea a radicalizării liberalismului politic și economic la noi.

De altfel, D. A. Sturdza îi reproșea lipsa realismului în politică, ceea ce nu era chiar o exagerare. Formularea găsită, pe lângă o notă de umor, apreciată de senatorii prezenți în ședință, întărește ideea exprimată de Panu. “Majoritatea țării, spune liderul liberal, va fi întotdeauna cu aceia care merg înainte, înainte însă nu împușcând în lună, căci aceasta nu este a merge înainte, căci când împuști în lună, este a pica în groapă”²³. Prin urmare, un practician versat al politicii, cum se dovedea D.A. Sturdza, îi prevedea lui Panu eșecul, în planul politicii de partid, ceea ce s-a adevărit pe deplin. În Partidul Conservator, Panu a încercat să iasă din sfera ideilor generoase, înaintate și să devină un politician în sensul adevărat. Se știe bine, tentativa sa s-a soldat cu un eșec ce l-a marcat tot restul vieții.

Ceva mai târziu, Panu a revenit la această idee călăuzitoare a demersului său în viața politică, considerându-se, cu oarecare mândrie, din “stofa” așa-zișilor “utopiști”, adică “un om cumsecade”, care “profesează idei nerealizabile”, dar, atenție, din care “se fabrică reformele sociale” de-a lungul timpului²⁴.

Consider că o astfel de abordare a vieții și activității lui George Panu, îl pune într-o lumină nouă, nu neapărat favorabilă, pentru că nu dorim așa ceva, dar ceva mai aproape de adevăr. În definitiv, pe lângă afirmațiile sale multe și categorice, din care am selectat numai câte ceva, mai sunt și altele, la fel de pregnante, aparținând unor apropiați, sau adepți ai ideilor lui. În felul acesta s-ar explica mai bine acele “salturi mortale”, surprinzătoare pentru noi, cei de azi, gata să-l calificăm așa de drastic, precum a făcut-o Titu Maiorescu: “omnia pro pecunia”²⁵.

Numai că Maiorescu era nedrept, deci subiectiv, neputându-i ierta lui Panu “ingratitudea”, pentru că, după ce l-a susținut să-și întregească studiile în străinătate și și-a pus mari speranțe în cooptarea lui la junimismul politic, l-a dezamăgit. Ba mai mult, i-a combătut ideile. Nici nu era posibil altfel, dat fiind că, teoria maioresciană a “formeii fără fond”, de nuanță conservatoristă, evoluționistă și tradiționalistă nu se împăca cu liberalismul radical al lui Panu însușit sau influențat serios în Franța. Vom mai avea prilejul, în aceste pagini, să analizăm mai în amănunt raporturile Maiorescu - Panu și, vom constata că sunt mult mai complexe și chiar hotărâtoare în direcționarea politicii vremii. În definitiv, în fața istoriei, ideile lui Maiorescu, Carp și ceilalți junimiști, cu unele reușite, mai ales în plan cultural, revoluate însă în plan politic,

²² E. Lovinescu, *op. cit.*, p.162.

²³ D.S., ședința din 30 aprilie 1898, p. 749.

²⁴ “Cu toate acestea, dacă te uiți în trecut, în cursul timpului vezi că din 1000 de utopii, 900 s-au realizat și că noi, din al XX-lea profesăm și practicăm mai toate utopiile din veacurile trecute” (George Panu, art. *Literatori și utopiști*, “Săptămâna”, 5 martie 1904, p. 134.

²⁵ Titu Maiorescu, *op. cit.*, p.359 (C. Mille face constatări asemănătoare:...”opera lui - în capul lui concepută, în chip sublim de altfel - era mai presus de lucrurile și oamenii epocii lui”). C. Mille, *Art. cit.*, loc. cit.

economic și social au dat dreptate lui... Panu! Reformele propuse și dezbătute de el, la început "utopice", s-au aplicat într-o oarecare măsură după 1918... Cu ce rezultate? Asta este cu totul altceva.

Aspectul acesta este sesizat la vremea respectivă de partizanii lui Panu, de unii liberali marcanți, grupați în jurul lui I.I.C. Brătianu, dintr-o generație mai tânără, formată, fără nici o exagerare la școala liberalismului radical al lui George Panu. Iată numai punctul de vedere exprimat de I. Gh. Duca într-un necrolog. El surprinde, poate cel mai bine, coordonatele vieții și activității acestui ideolog politic. "Sunt oameni care fac operă practică de guvernământ: opera lor, folositoare și desigur plină de merite, se sfârșește cu dâșii. Sunt alții cărora nu le este dat să înfăptuiască nimic, dar care seamănă în viața lor atâtea idei, încât, dacă moartea îi seceră fără vreme, ei trăiesc prin lumina pe care au revărsat-o. G. Panu a fost unul dintre aceștia"²⁶ (subl. a.).

Dat fiind aceste evidențe sesizate chiar de contemporani, înclinăm să punem în evidență un George Panu ideolog, mai presus de omul politic, de omul supus unei stricte politici de partid și, prin aceasta, să-l așezăm la locul ce i se cuvine, printre personalitățile de prim rang, în ciuda unor afirmații menite să-l minimalizeze. Firește, nu toate ideile exprimate de Panu au fost adecvate societății noastre, unele aplicate, ar fi dat rezultate hilare. Aceasta nu schimbă esențial opera lui teoretică de ansamblu. Este și părerea exprimată de C. Balcabașă, care nu are, în general, obiceiul să exagereze²⁷.

Personaj de roman. Viața intimă a lui G. Panu oferă o sumă de amănunte care ne-ar ajuta să înțelegem mai bine atât omul cât și activitatea sa publică. O despărțire a celor două laturi nu ar fi decât în detrimentul unei cunoașteri mai aproape de realitate, deoarece, multe dintre acțiunile lui politice au și resorturi intime, o motivație care ține de temperament, sau de împrejurări mai puțin cunoscute din viața sa.

Este un subiect atrăgător, demn de o biografie romanțată, care ne dezvăluie un personaj donchijotesc. Marele "corifeu al lumii politice" a iscat nedumeriri, controverse... A fost pe rând ținta unor atacuri în presă, personajul unor broșuri denigratoare, dar și omul fascinant, ținta entuziasmului public și personaj de roman...

Mai întâi îl întâlnim printre personajele lui C. Mille, sub numele de Mino, în romanul autobiografic "*O viață Dinu Millian*", sumar conturat.

În schimb, Constantin Stere, în ciclul de opt volume, din romanul fluviu *În preajma revoluției*, în volumul *Uraganul*, apare alături de alți oameni politici ai timpului, suficient de bine prezentat pentru a ne ajuta în demersul nostru²⁸.

Poartă un nume codificat - *Nazarie Mreană* - dar nu există nici un dubiu, vom argumenta aceasta, că este vorba despre George Panu. Personajul se odihnea, după lungi și aprige lupte politice, retrăgându-se la schitul, apoi mănăstirea Durău, la poalele

²⁶ I.Gh. Duca, art. *George Panu*, în "Voința Națională", 10 noiembrie 1910.

²⁷ Între cele opt creionări cu care C. Balcabașă își încheie opera memorialistică, George Panu este situat lângă I. L. Caragiale, Ion I.C. Brătianu, Barbu Delavrancea, Nicolae Filipescu, Take Ionescu, Nicolae Flea și Titu Maiorescu. (C. Balcabașă, *București de altă dată*, vol. IV, București, 1936, p. 206 și urm.).

²⁸ C. Stere, *În preajma revoluției*, vol. III, *Uraganul*, București, f.a.

Ceahlăului. Iată, motivul pentru care Stere i-a dat nume de sihastriu - Nazarie! Aici este și ceva ironie. După ce și-a construit o casă cu toate cele necesare, cum se va vedea, Durău nu mai era tocmai o sihăstrie²⁹!

Prima dată a sosit la Durău în 1890, fiind însoțit de Calistrat Hogaș, vechi coleg de școală, mare amator de drumeții pe cărări de munte. Impresionat de frumusețea locurilor Panu exclamă: "Ce lumină, ce aer, ce verdeată, câtă pace și liniște adâncă!" Și se hotărăște să revină și să-și facă "un bârlog", cum nota E. Lovinescu³⁰.

Până în 1893 a stat în satul Răpciuni, nu departe de schit și a revenit an de an. După ce s-a recăsătorit cu Maria Klein, o tânără de 18 ani, absolventă a Conservatorului de muzică din Paris, chiar acolo la Răpciuni, Panu s-a mutat, din 1849, la schit, într-o casă ceva mai încăpătoare, care aparținuse lui Popa Gheorghe, iar acum, nepotului, călugărul Pahomie. Cam zece ani a tras la această modestă chilie, însoțit de familie: soția și cei trei copilași, în ordinea vârstei, Anișoara, Vasile și George. Era vizitat de prieteni, fie din București, fie din Piatra Neamț sau din Iași. Veneau în fiecare vară, dar uneori sărbătoreau și Paști și Crăciun la Durău³¹.

Prin 1902 s-a hotărât să-și ridice o locuință proprie, pe un loc din vale, peste râul Bucur, foarte aproape de schit. Pe lângă casa mare, care avea o gospodărie completă, Panu a mai construit și un alt corp de case mai mici, pentru fiicele sale din prima căsătorie: Maria-Titina, căsătorită Huber și Elena-Lulu, căsătorită Dragoș. La Durău avea anexe, bucătărie, ghețarie cu beci, grajduri și creștea păsări...³². Casa a rămas, după moartea sa, arhondaric al mănăstirii. Dintre prietenii care îl vizitau, amintim pe Delavrancea, Caragiale, Vlahuță, Calistrat Hogaș, V.Gh. Morțun, frații Constantin, Ion și Anton Bacalbașa, dr. C. Istrati, precum și radicalii importanți din Iași și Piatra Neamț: Al. Bădărău, Grigore Lacry, Emil Pușcariu, G. Lascăr, Th. Vasiliu, Manolache Buznea, N. Cosăchescu și alții³³.

Timpul la Durău se derula după un program bine stabilit, pantru că Panu era un om foarte preocupat, chiar minuțios în tot ceea ce întreprindea: organiza drumeții până la Văratec și mai departe. La început pe jos, apoi cu un car mare (brek), excursii mai lungi la Borsec, Vatra Dornei, Petru Vodă. Era însoțit de familie și de starețul Teofan, protejatul său. Din București soseau provizii, publicații, iar gustarea preferată a "sihastrului" de la Durău - icrele negre!³⁴

²⁹ Dimitrie Hoge, *George Panu la Durău. Câteva note și amintiri*, Piatra Neamț, 1931.

³⁰ E. Lovinescu, *Op. cit.*, vol.II, p. 56-57.

³¹ Dimitrie Hoge, *op. cit.*, p.17.

³² Aceste construcții se pot vedea, în parte și astăzi, aparținând mănăstirii, fiind cumpărate de Ministerul Cultelor, la doi ani după moartea lui Panu, la un preț derizoriu, de 50.000 lei, soția sa neavând mijloace materiale să întrețină acea gospodărie, Panu nu a lăsat nici o avere. Abia în 1929, văduva lui Panu a primit o pensie viageră de 10.000 lei. Copiii minori ai lui Panu au primit burse pentru studii din partea regelui Carol I (Dimitrie Hoge, *op. cit.*, p. 45).

³³ *Ibidem*, p. 25.

³⁴ *Ibidem*.

Nu se rupea total de preocupările sale. Liniștea mult căutată îl inspira și scria mai tot timpul. Unele dintre cele mai cunoscute lucrări ale sale au fost elaborate aici: *Chestiuni politice (Sufragiul universal, Chestia evreilor), Portrete și tipuri parlamentare, Amintiri de la "Junimea" din Iași, Din viața animalelor, Cercetări asupra stării țăranilor în veacurile trecute și altele*. Spre uimirea vizitatorilor, Panu scria fără să aibă la îndemână foarte rar, cărți, însemnări personale.

Îndemânarea cu care reușea să iasă, abil, din cele mai încâlcite polemici din presă, din Parlament sau din procesele în care pleda, l-a determinat pe C. Stere să-i atribuie numele - *Mreană* - maestru în arta sofisticării, cu un umor spumos, vorbe de spirit, talent oratoric, calități unanim recunoscute de contemporani și care îndreptățesc acest renume. Iată, un exemplu simptomatic de talent creator, de șarjă umoristică, într-o dispută cu adversarul său etern, după 1901, Take Ionescu. Panu dă un răspuns magistral prin ironie și sarcasm, la învinuirea privind trecerea sa dintr-un partid în altul. "Toată lumea știe că am făcut parte din Partidul conservator. Și dacă am făcut parte din partidul conservator, d-ta nu ai făcut parte din Partidul liberal? Nu ai spus că te mândrești că porți zgarda lui Ion Brătianu? Cui a spus nemuritorul Kogălniceanu, când defilați înaintea tribunei, că aceasta este vicleism? Dintre irozi, care avea panaș mai strălucitor și sabie de lemn mai lungă? Cine era în fruntea irozilor? Cine suna din pinteni de tinichea? Cine avea fustanela mai mare"³⁵. Și așa continuă Panu șarja timp de o oră la adresa lui Take Ionescu.

Personajul lui Stere se zbate într-o realitate crudă, strivitoare și viruși utopice, între ceea ce voia să facă și ceea ce reușea să facă, veșnic nemulțumit, nedreptățit, copleșit de lipsuri materiale, hărțuit de adversari, părăsit, izolat. Așa apare într-un capitol pe care Stere i-l dedică în mod special. Personalități influente îl înconjoară cu atenții și promisiuni: un minister, un loc de deputat sau de senator, o catedră universitară, un proces rentabil, direcția unui ziar, etc., toate contra servicii, iar acestea, uneori, contra convingerilor lui. De aici începe drama personajului, suferința în fața neputinței de a refuza, a lipsei de consecvență, apoi înstrăinarea...

Faptul a fost consemnat de Titu Maiorescu, dar avem temeiul să credem că acesta este nedrept, exagerează atunci când îi pune pecetea ce îl va urmări peste timp: "omnia pro pecunia"³⁶. Într-o scrisoare inedită, adresată unui prieten politic din Iași, Jean Grigoriu, apare o relatare a lui Panu care ni-l prezintă într-o altă lumină, contrară afirmației atât de tranșante și cred, nedrepte a lui Maiorescu. Panu refuza să pledeze într-un proces în care erau atinse interesele unor prieteni, deși i se oferea o sumă considerabilă pe atunci, 20.000 lei. "Îți fac aceasta cunoscut - spune Panu - ca să parvină la urechile celui în drept, dar ca să știe că eu sunt un om care *sunt în stare a disprețui banul* (subl. a.) când mi se pare că, cauza nu este dreaptă"³⁷. Este adevărat că oscilațiile din viața politică sunt șerpuitoare, dar așa cum se va vedea, nu pentru bani sau alte avantaje materiale. Panu a murit sărac lipit! Asta-i sigur! Iar vinderea trăsorii și

³⁵ D.A.D., ședința din 5 februarie 1903, p. 490.

³⁶ Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 395.

³⁷ Arhivele Naționale Iași, Documente, pachet nr. 626, fila 106.

a cailor cu câteva luni înainte de a muri, nu pentru a se trata, ci pentru a scoate revista "Săptămâna", spune îndeajuns!...

Stere l-a cunoscut pe Panu începând din 1892, pe vremea când se afla în plină afirmare politică. În Iași își depunea candidatura și își desfășura campaniile electorale. Nu este exclus ca în aceste întruniri, Stere să-l fi ascultat și să fi fost impresionat de prezența insolită a acestui personaj politic pe firmamentul vieții politice ieșene.

Abia din 1901, când Stere intră în Parlament pentru prima dată, ca deputat liberal, să-l fi cunoscut mai îndeaproape. Au fost colegi în corpurile legiuitoare, mai întâi între anii 1901-1904 și între 1907-1910.

Cu toate acestea, C. Stere a făcut și o investigație proprie pentru conturarea personajului Nazarie Mreană, alias George Panu, până în 1936, când încheie volumul *Uraganul*. Încă din 1933, apăruse lucrarea lui C.D. Anghel³⁸, mai mult o înșiruire de amintiri personale, decât o lucrare elaborată, dat fiind că acesta i-a fost adept politic și l-a cunoscut destul de bine. Rețin atenția o serie de amănunte biografice, preluate de Stere și nu numai de el, deși lucrarea conține și multe erori.

Portretul realizat de C.D. Anghel este însă veridic. "Ca înfățișare, Panu era un om scund și îndesat, masiv. Avea un chip plin și rotund, încadrat de o barbă rară și scurtă, urmând ovalul figurei; gura era largă și buzele cărnoase, sub mustața țepoasă. Nasul borcânat și ochii vii, scânteietori de inteligență și ambiție. În total, capul lui părea modelat cu neîndemânare de un ucenic de sculptor. Când vorbea, gesturile-i erau scurte și stângace, mimica însă, plină de expresie. Prietenos și hazliu, nu era un om cu care să nu glumească"³⁹.

Stere îl numește "corifeu al lumii politice" și îl consideră "unul dintre dezbaterii parlamentari, pe care îi asculta cu atenție și plăcere". Tot de la Stere mai aflăm că era "cugetător original și îndrăzneț, spirit critic și caustic..."⁴⁰ "vorbea foarte greu, nu-și găsea cuvântul; reîncepea aceeași frază de patru și de cinci ori; fața lui smeadă se încrunta și se crispa; ochii se injectau; gâfâia; dar când în sfârșit prindea cuvântul, acesta era atât de pregnant, caracteriza atât de minunat și puternic o situație; formulele greu ferecate erau atât de spirituale și totodată răsunătoare ca un clopot de aramă, încât auditorul stătea fascinat, se trudea parcă împreună cu dânsul la această penibilă elaborare oratorică...În momentul când apărea astfel pe avanscenă și, aruncându-și ochii mici ca grăunții de piper asupra asistenței, pornea, ca un taur, cu craniul lui, brăzdat și scorojit în tot felul, plecat în căutarea cuvântului, tot auditoriul rămânea fără suflare, suspendat de fiecare cuvânt, de fiecare gest"⁴¹.

³⁸ C.D. Anghel, *Gheorghe Panu, semănătorul de idei*, București, 1933, p. 9.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ C. Stere, *op. cit.*, p. 234. (Și portretul creionat de C. Bacalbașa întregeste cele afirmate de alți autori: "Panu era un cap deosebit, o inteligență pătrunzătoare, avea o extraordinară putere de analiză, poseda numeroase cunoștințe. Un om superior din toate punctele de privire". C. Bacalbașa, *op. cit.*, vol. IV, p. 203).

⁴¹ C. Stere, *op. cit.*, p. 236.

Stere mai vine și cu alte amănunte care nu mai lasă nici un dubiu asupra identificării lui *Nazarie Mreană* cu George Panu. Așa, de exemplu, ne spune că era originar din Ciubărești, localitate care se identifică, în acest caz în roman, cu Iași, unde “întemeiease un partid radicalizant sub denumirea Frațiunea democratică și liber-cugetătoare, care adunase în jurul lui un grup entuziast de intelectuali”⁴².

Panu era din Iași și, în 1884, în jurul ziarului “Lupta”, s-a conturat nucleul viitorului partid, care în realitate s-a numit democrat radical. Stere îl numește “fracțiune”, poate pentru că a reunit un număr de disidenți liberali, sau și pentru faptul că, în tinerețe, prima grupare politică în care Panu s-a încadrat a fost Frațiunea liberală și independentă, partid ieșean, al lui N. Ionescu. În ceea ce privește denumirea de “liber-cugetătoare”, Stere știa că Panu se declarase de tânăr, fără echivoc, ateu: “acest cuvânt ne face cea mai mare plăcere, exprimând exact adevărul”⁴³.

Un moment important al vieții lui *Nazarie Mreană*, alias George Panu, a fost campania sa antidinastică. “O serie de articole de o îndrăzneală neobișnuită, sub titlul general de *Șacalul teutonic*, îi dădu și aureolă de martiraj politic. Condamnat la închisoare, se refugiase în străinătate, unde îl urmase simpatia ciubăreștenilor”⁴⁴.

Se cunoaște despre ce este vorba. Panu a întreținut o intensă campanie antidinastică, în nici un caz republicană, cum se exagerează, iar titlul articolului care i-a adus condamnarea se numea în realitate *Omul periculos*. Panu, așa cum se va vedea într-un alt capitol, propunea o restrângere a prerogativelor regale, nu o republică, în orice caz, o monarhie în care regele să-și respecte strict atribuțiile constituționale⁴⁵.

Stere își însușește și el părerea lui Maiorescu întregită de Iacob Negruzzi⁴⁶, potrivit căreia G. Panu ajunsese spre sfârșitul vieții, ca pentru bani, să devină “gladiatorul” folosit în diverse situații. “Partidele istorice se făceau pe rând ținta atacurilor lui corosive în opoziție și se bucurau de tămâie și osanale la guvern”⁴⁷.

Singur C. Bacalbașa ne dă o explicație asupra acestor tribulații zgomotoase, pe care Panu nu le-a putut evita. “Sărăcia și nedreptatea l-au strâns în brațele lor uriașe. Mai ales nedreptatea, sau mai ales sărăcia. Nu știu. O mahnire te cuprinde când ai cunoscut pe G. Panu, gândindu-te la această carieră începută cu atâta zgomot și apusă în atâta tăcere”⁴⁸.

Nu putem fi de acord cu Stere, atunci când îi atribuie lui Panu o atitudine de neînțelegere și nepăsare față de situația țărânimii adusă în pragul disperării în primăvara anului 1907. Dimpotrivă! Panu a fost un consecvent apărător al reformei agrare, chiar și după ce nu mai era șeful Partidului democrat radical. Articolele sale din “Săptămâna” nu lasă nici un dubiu. În aprilie 1907, când ecoul răscoalei era încă

⁴² *Ibidem*, p. 235.

⁴³ “Lupta”, 13 ianuarie 1885.

⁴⁴ C. Stere, *op. cit.*, p. 235.

⁴⁵ “Lupta”, 26 noiembrie 1886.

⁴⁶ Iacob Negruzzi, *Amintiri din “Junimea”*, București, 1970, p.135-137.

⁴⁷ C. Stere, *op. cit.*, p. 237.

⁴⁸ C. Bacalbașa, *op. cit.*, vol. IV, p.206.

puternic, el publică articolul *Psihologia poporului român*⁴⁹, cu nimic mai prejos decât poziția exprimată, cam în aceeași perioadă, în presă de N. Iorga, Caragiale, C. Mille, Al. Vlahuță și alții.

În concepția lui C. Stere, *Nazarie Mreană* (George Panu) face parte din acea categorie de oameni politici și cugetători care, într-o primă perioadă a vieții lor s-au afișat ca apărători ai idealurilor de libertate și dreptate, pentru ca, ulterior, copleșiți de trebuințele vieții, de insuccese și dezamăgiri, să părăsească acele idealuri, acceptând jocul oportunismului politic.

⁴⁹ "Răscoalele țărănești arătară pe un țăran așa cum este, dezbrăcându-l de poezie, arătându-l ca pe o ființă incultă și sălbatică la ocazie, înăcrită de veacuri prin suferințe intolerabile... O clasă săracă nu o clasă blândă, o clasă luminată dar proletară nu este o clasă liniștită și disciplinată. Totul se reduce la chestia economică, chestia economică primează pe toate... Reformele noastre în această direcție mai cu seamă trebuie să se îndrumeze". ("Săptămâna", 18 aprilie 1907).